

A still bigger group of drawings was found on the Island of Zalavruga. The drawings are hewn into the horizontal and almost smooth surface of granite rock. The central part of the group detected at the first instance (the Old-Zalavruga drawings) represents a composition evidently depicting an autumnal hunting scene: between three almost life-size elk figures there are six boats proceeding on their way, carrying over a hundred human figures (Fig. 1). At the sides there are several smaller compositions, e. g., three men on skis (Plate V, 1). The rock drawings of New-Zalavruga, detected in 1935, contain 26 groups of drawings on different subjects, the total of motifs amounting to 1176. The biggest and completest of all is group 4, containing 137 figures on a surface of 15 sq. m. There is a wonderful hunting scene depicting three archers on skis, going after three elks (Fig. 2; Plate V, 2), and nearby there are some figures of men chasing bears, elks, and other game. The most impressive and artistically perfect part represents a boat with several oarsmen and a hunter standing in the prow, who has just thrown a harpoon after a white whale (Plate VI). Group 12 is likewise an integral composition, a scene of which obviously conveys a legend of a robber and his punishment (Fig. 3).

There are likewise some rock drawings on the eastern shore of Lake Onega in the Karelian ASSR. Several hypotheses have been proposed concerning the contents of those pictures, but no final conclusion has been drawn as yet.

For copying the rock drawings, the members of our expedition used the contact method (the paper superimposed on the drawings was rubbed with graphite, yielding thus a copy on the scale 1:1; photo).

LÄÄNE-SIBERI ÕPPEEKSPEDITSIOON

Teine Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi õppeekspeditsioon toimus 5. juulist 28. juulini 1979 Lääne-Siberisse, Tjumeni oblasti Jamali Neenetsi autonoomse ringkonna Šurõškarõ rajoonis elavate põhjahantide juurde. Igikeltsale ehitatud ringkonnakeskusest Salehardist sõideti mööda Obi jõge lõuna poole. Pikemad peatused tehti põhiliselt handi asustusega Hantõ-Muži ja Ovgordi külas, kus pandi välja ka kohapeal valminud üliõpilastööde näitused. Et suhted sugulasrahvaga kujunesid sõbralikuks, sai võimalikuks mõnede lausa unikaalset väärtust omavate rahvakunsti esemetete joonistamine, pildistamine ja filmimine. Uuriti jahi- ja kalapüügi-vahendeid, majapidamisriistu, riietusesemeid, ehteid, ornamente jm. Eri- list tähelepanu pöörati põliselanike vanema generatsiooni hulgas säilinud paganlikele uskumustele ja rituaalsetele toimingutele ning nendega seotud kultusehitiste joonistamisele-möödistamisele. Akvarellmaalis püüti jäädvustada karmi põhjamaise looduse suursugust ilu. Kokku 14-st tekstiili-, kostüümi-, ruumikujundus-, disaini-, arhitektuuri-, keraamika- ja klaas-ehistööeriala üliõpilasest koosnevat töögruppi juhendasid Mari Aakre ja Kaljo Põllu. Suureks abiks oli kohalikke olusid hästi tundev etnograaf Edgar Saar Tartust.

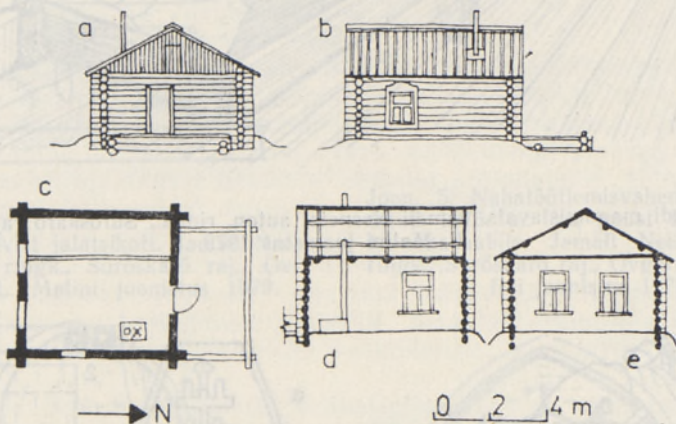
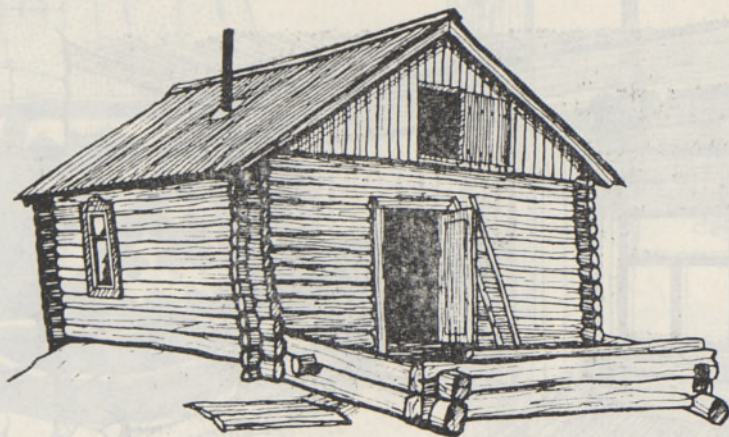
Ekspeditsioonil tehtud 209 joonistuse ja 427 foto alusel valmis 11 lühiaurimust, millest neli on avaldatud allpool.

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.2.07>

Lea MALIN

HANTIDE MAJAPIDAMISTARBED

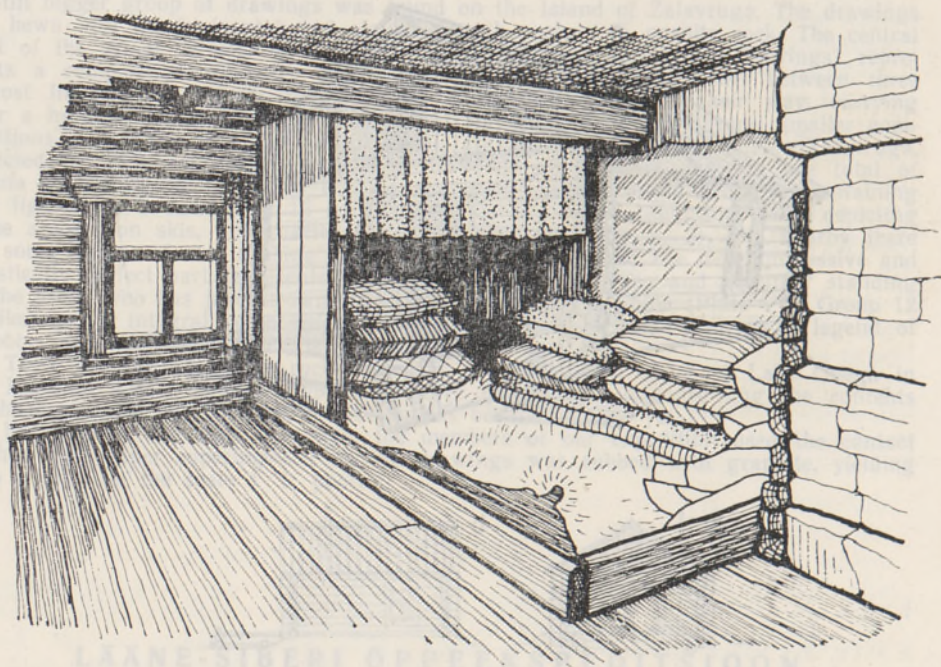
Hantide peamine eluase on rõhtpalkelamu, mille sisemus on enamasti liigendamata (joon. 1). Ainult uuemates majades ja seal, kus elab mitu peret, on ehitatud kerged laudadest vaheseinad. Sisustus on äärmiselt

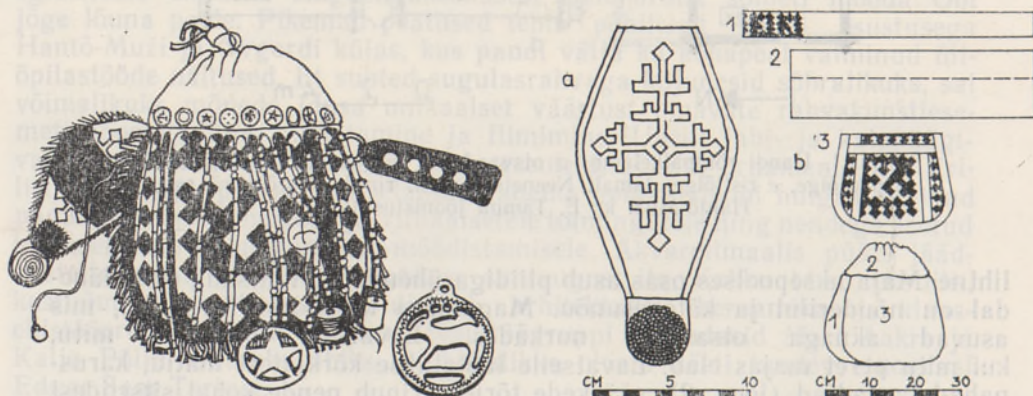
Joon. 1. Handi rõhtpalkelamu: *a* otsvaade, *b* külgsaade, *c* põhiplaan, *d* pikilõige, *e* ristlõige. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Hantõ-Muži k. E. Tämmi joonistus 1979.

lihtne. Maja uksepoolses osas asub pliidiga ühendatud tellisahi, selle lähedal on nõuderiinul ja kätepesunõu. Magatakse laudadest lavatsitel, mis asuvad aknaga otsaseina nurkades. Lavatseid on nii mitu, kui mitu peret majas elab. Lavatseile laotatakse kõrkjatest matid, karusnahad ja padjad (joon. 2), sääskede tõrjeks ripub nende kohal sitsriidest telgitaoline kate. Kohati magatakse ka voodites. Sisustuse hulka kuuluvad veel söögilaud, pink ja paar tooli. Laetala küljes on puust aas hälli riputamiseks. Uksepiidal ripuvad tingimata puust klopitsad rõivaste ja saabaste puhastamiseks — meestele lühem ja laiem, naistele pikem ja kitsam. Sääskede peletamiseks suitseb ukse ees tavaliselt ämber pehkinud puutükkidega. Igas majapidamises on varuks õhukesi kase-, männi- või kuuse-laaste, mida kasutatakse nõude, käte ja näo kuivatamiseks, lapsele alla ja haava peale panemiseks. Laaste kaabitakse läbikülmunud, sulavast halust. Peaaegu igas majas on nüüd raadio. Valgusallikaks on mõnedes väiksemates küladel veel petrooleumilamp.

Püstkojas elatakse rände ajal, ka kasutatakse seda suvise keedu- ja hoiukohana (tahv. VII, 1). Kolle asub püstkoja keskel. Vanasti oli see lahine, keedukatel riputati suure puust konksu otsa, mis rippus koja tugilattidele toetuva rõhtlati küljes. Katel oli kas vasest või rauast, kuñagi olevat kasutatud ka kivi katlaid. Tänapäeval on küttekoldeks raud-

Joon. 2. Handi magamisravats. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. L. Malini joonistus 1979.

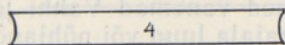
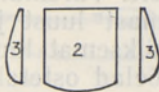
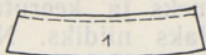

Joon. 3. Põhjapõdranahast käsitõkott, valmistatud 1956. a.: a nõelatasku, b koti lõikeskeem. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Hantõ-Muži k. L. Malini joonistus 1979.

ahi. Selle lähedal asuvad nõuderiul ja söögilaud, milleks võib olla ka kummulikeeratud kast. Ukse kõrval on koht küttepuidu tarvis. Ülejäänud põrandapind jääb magamisasemete alla. Selleks laotatakse muldpõrandale männioksad ja kõrkjatest või pajujuurtest punutud matid, nende peale karusnahad ja padjad.

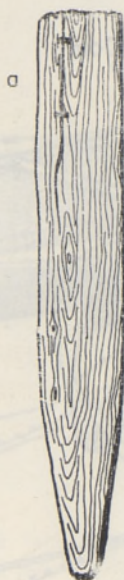
Lisaks tubasele ja püstkoja koldele on õues suvine keedukoht, mille ümber on ehitatud ritvadest ja savisegust poolkaarjas tuulekaitse.

Majatarbeid valmistavad handid ise käepärasest materjalist — nahast, puust ja kasetohust. Nahast kotte on igasuguseks otstarbeks: käsitõkotiid, rõiva-, jalatsi-, jahu-, padruni- ja tubakakotiid. Iga asi käib just temale

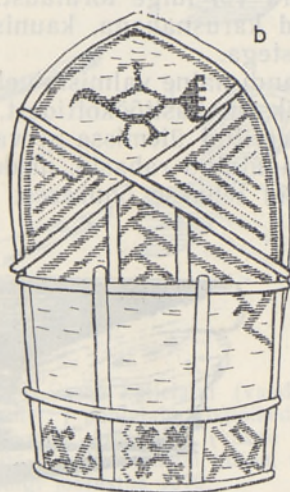
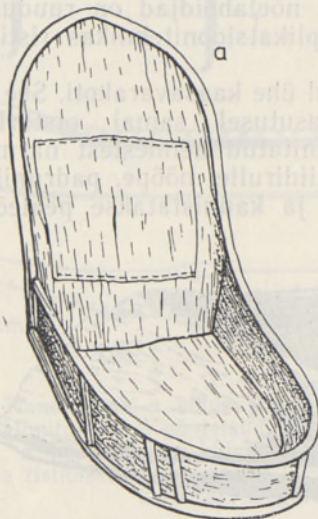
0 20 40cm

Joon. 4. Kalevist jalatsikott. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. L. Malini joonistus 1979.

0 10 20 30 40cm

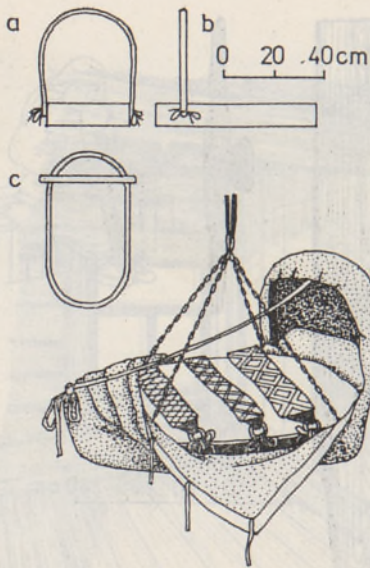
Joon. 5. Nahatõõtlemissvahendid, valmistatud 1975. a.: a puust kaapimisalus, b nahakaabits. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. L. Malini joonistus 1979.

Joon. 6. Handi kasetohust häll: a eestvaade, b tagantvaade unelinnu kujutisega, Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Võtvožgordi k. L. Malini joonistus 1979.

määratud kotti ja igal kotil on majapidamises oma koht. Selline süsteem on rändeluviisi puhul väga praktiline. Ilmselt hakati kotte tegema neenetsite eeskujul (sellele viitab nende handi- ja neenetsikeelsete nimetuste sarnasus).

Suuremad käsitöö- ja rõivakotid tehakse põdra- või põhjapõdranahast.

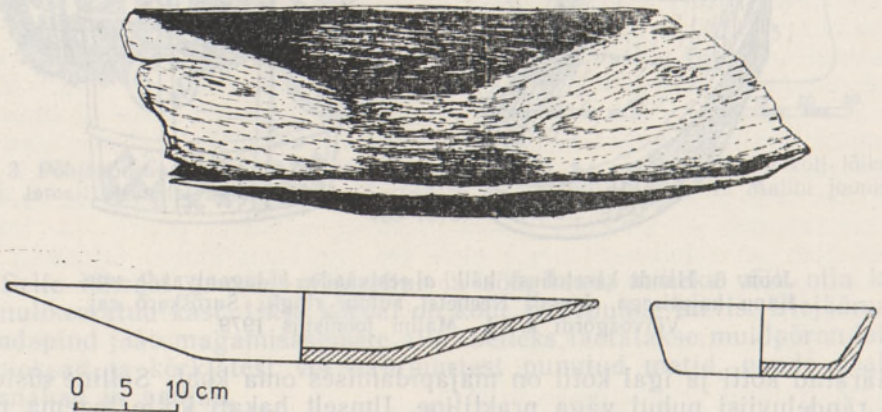

Joon. 7. Komi häll: *a* otsvaade, *b* külgvaade, *c* pealtvaade. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. L. Malini joonistus 1979.

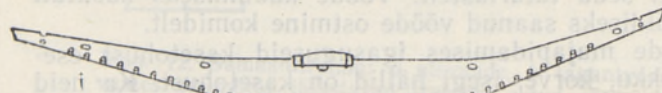
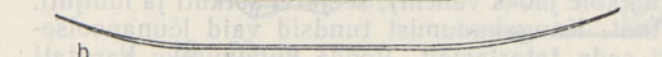
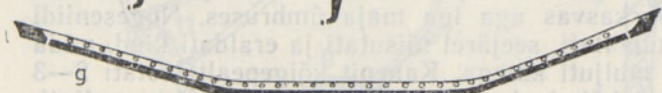
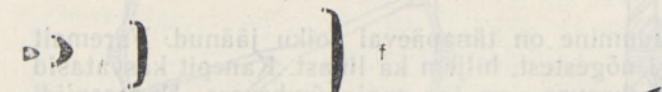
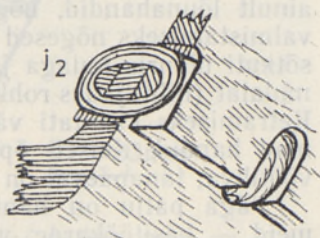
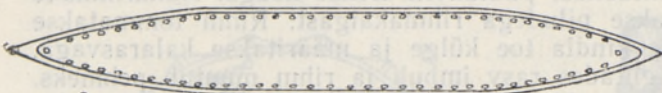
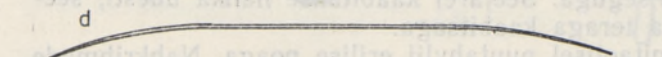
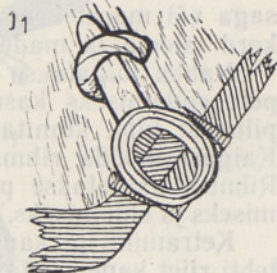
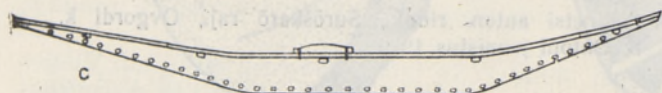
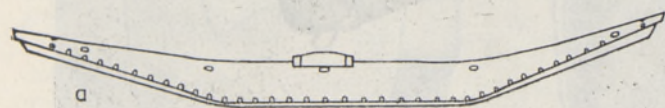
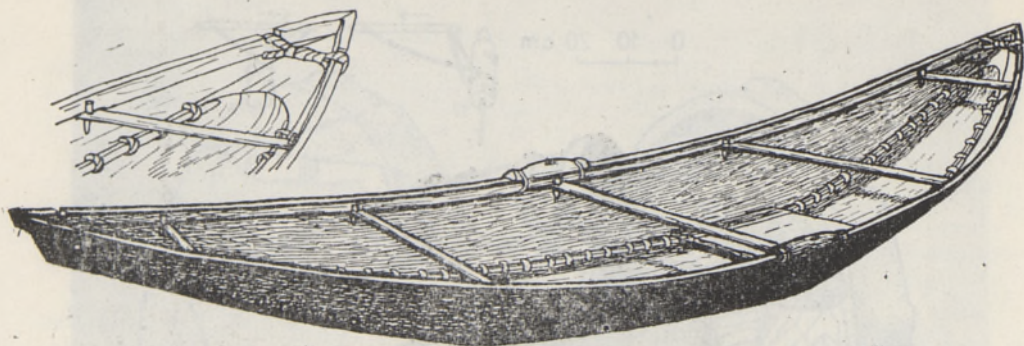
Nad on alati rikkalikult ornameenteeritud (joon. 3). Kotid suletakse suudmesse aetud nahkpaelaga. Kokkuõmblemiseks kasutatakse niiti, mis tehakse põdra või põhjapõdra jalakõõlustest. Põdrakõõlustest tehakse tugevamat niiti, millega õmmeldakse saapaid, põhjapõdrakõõlustest saadav peenem niit sobib õrnemate esemete jaoks. Niidi valmistamiseks tambitakse kõõluseid kurikaga, saadud kiud mäluetakse pehmeks ja keerutatakse põlve peal parajaks niidiks. Niit keritakse luust poolidele. Varemalt lõigati poolid välja suuremast luust ja ornameenteeriti,

nüüd kasutatakse selleks lihtsalt mõnd väiksemat luud. Omblemisel on sõrmes ilma põhjata rauast sõrmkübar. Nõelad ostetakse poest, kuid veel käesoleva sajandi algul oskasid mõned vanemad Vahhi jõe handid teha ka luust nõelu (kasutati kas orava tagajala luud või põhjapõdra tagajala pindluud). Nõelahoidja tehakse enamasti rombikujulistest põhjapõdranaha tükkidest, harvemini riidest või luust. Naha siledale poolele tiki-takse põdrakarvadest ornament, tasku otsas on riidest vutlar sõrmkübara tarvis (joon. 3, *a*). Selline nõelatasku kas kinnitatakse käsitöökoti külge või keeratakse rulli ja hoitakse koti sees. Luust nõelahoidjad tehakse kas põhjapõdra või luige toruluust. Riidest nõelahoidjad on ruudukujulised, ääristatud karusnahaga, kaunistatud aplikatsioonitehnikas ristimotiiviga ja helmestega.

Iga handi naine valmistab elu jooksul ühe kaasavarakoti. See on mõnevõrra väiksem käsitöökottidest, kuid kasutusel samal otstarbel. Koti ornameenteeritud ülemisse serva on kinnitatud helmestest narmad, mille otsa on riputatud rahasid, medaljone, niidirulle, nõõpe, padrunikesti jms. Jalatsikotid tehakse õhukesest kalevist ja kaunistatakse pealeõmmeldud

Joon. 8. Puust kala- ja lihakauss. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Ovgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

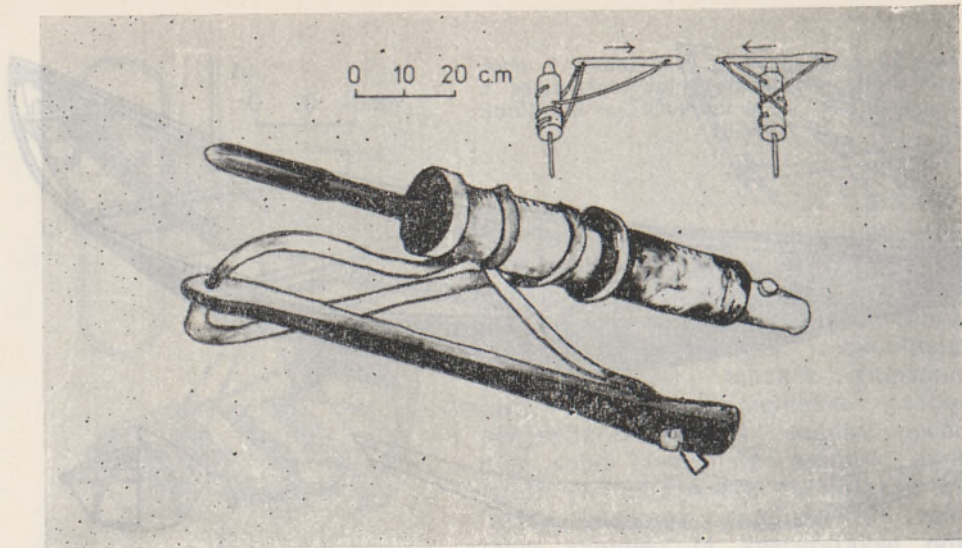
0 35 0cm

0 2 4cm

Joon. 9. Handi paat. *a* külgvaade, *b* eestvaade, *c* vasak küljelaud (vaade seestpoolt), *d* vasak kinnitusliist, *e* põhjalead (vaade pealtpoolt), *f* põhjalaua ristlõiked, *g* põhjalaua pikilõige, *h* parempoolne kinnitusliist, *i* parempoolne küljelaud (vaade väljastpoolt), *j* õmbluse ristlõiked: *j*₁ seestpoolt, *j*₂ väljastpoolt. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõškarõ raj., Ovgordi k. M. Zolgi joonistus 1979.

ornamendiga (joon. 4). Jahu hoidmiseks valmistavad handid lutsunahast kotte, kahjuks ei õnnestunud neid näha.

Naha töötlemine ja nahkesemete valmistamine on naiste töö. Nahka töödeldakse mehaaniliselt, parkimist ei tunta. Kõigepealt nahk kuivatatakse (väiksemad karusnahad tõmmatakse sobiva suurusega lauakestele), seejärel puhastatakse kaabitsaga (joon. 5). Nahk asetseb laual, mis toetub vastu kaapija põlvi, kaabitsat hoitakse mõlema käega. Pärast puhastamist muljutakse nahka käte vahel ja määratakse kalarasvaga, põhjapõdra mak-

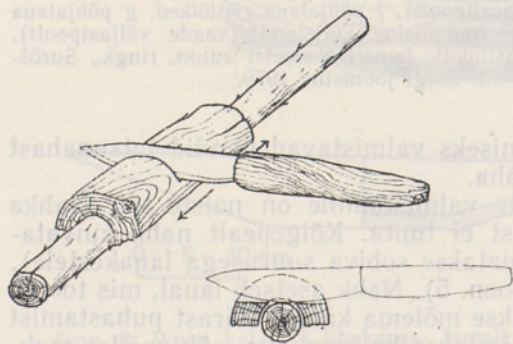
Joon. 10. Vibupuur. Jamali Neenetsi auton. ringk., Šurōškarō raj., Ovgordi k. L. Ontoni joonistus 1979.

saga või maost keedetud seguga. Seejärel kaabitakse nahka uuesti, seekord laiema ja madalama teraga kaabitsaga.

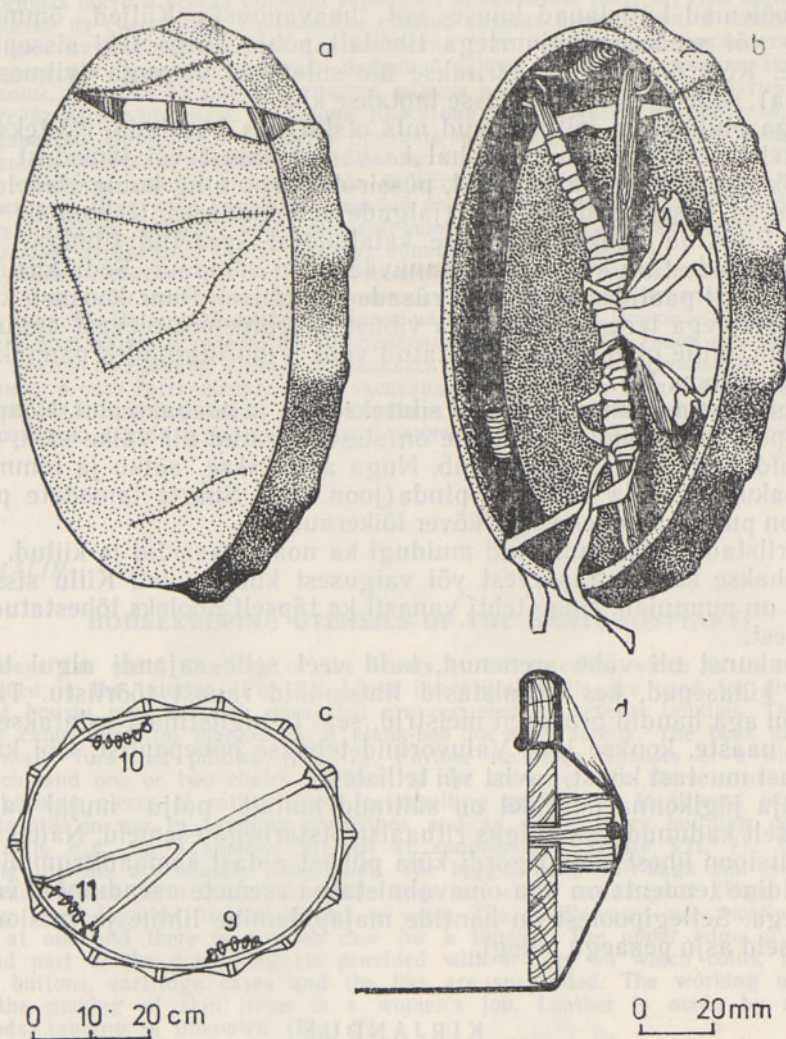
Nahka lõigatakse rennitaolisel puutahvlil erilise noaga. Nahkrihmade pehmemendamiseks kasutatakse piludega rihmakaigast. Rihm tõmmatakse piludest läbi, kinnitatakse kindla toe külge ja määratakse kalarasvaga. Kaigast mööda rihma liigutades rasv imbub ja rihm muutub pehmeks. Rihmu kasutatakse põdrarakendites, samuti igasuguste asjade riputamiseks ja sidumiseks.

Ketramine ja kangakudumine on tänapäeval soiku jäänud. Varemalt tehti riidet kanepist ja isegi nõgestest, hiljem ka linast. Kanepit kasvasid ainult lõunahandid, nõges kasvas aga iga maja ümbruses. Nõgeseniidi valmistamiseks nõgesed kuivatati, seejärel niisutati ja eraldati kiud, mida sõtkuti uhmrisk nuiaga ja muljuti kätega. Kanepit kõigepealt leotati 2–3 nädalat (niidi jaoks rohkem, köie jaoks vähem), seejärel sõtkuti ja muljuti. Ketramiseks kasutati värtinat. Kangakudumist tundsid vaid lõunapoolsemad handid, ilmselt õpiti seda tatarlastelt. Võõde kudumiseks kasutati vöötihma; tänapäeval on üldiseks saanud vööde ostmine komidelt.

Väga palju on hantide majapidamises igasuguseid kasetohust esemeid — käsitöökarpe, vaku, korve, isegi hällid on kasetohust. Ka neid valmistavad naised. Karbid õmmeldakse kokku kõõlusniidi või puujuurtega, kaas kinnitatakse paeltega. Karbi peale lõigatakse või maalitakse ornament (tahv. VII, 2). Maalimiseks kasutatakse lepakoorest saadud värvi. Lõikamise puhul niisutatakse kõigepealt tohu sisemist pinda kuuma veega, nii et pealmine kiht muutub pehmeks. Noaga lõigatakse sisse ornamenti äärjooned ja kaabitakse nende vahed välja. Kaabitud osa jääb helekollaseks, ülejäänu tumepruuniks.

Joon. 11. Handi noapakk. L. Maalini joonistus.

Joon. 12. Samaanitrumm: *a* otsvaade, *b* tagantvaade, *c* karkass pealtvaates (numbrid tähistavad traadile aetud sõrmuste arvu), *d* karkassi külgselina ristlõige. Jamali Neenetsi auton. ringk., Surõskarõ raj., Võtvožgordi k. L. Malini joonistus 1979.

Hällid tehakse kõrge seljatoega (joon. 6, *a*). Väiksemad lapsed lamavad, suuremad aga istuvad seljatoele toetudes. Vanasti olevat lapsed olnud hällis alasti talvel tapetud põhjapõdravasika pehme ja sooja naha sees. Hälli külgedele lõigatakse ornamend, seljatoele aga unelind (joon. 6, *b*). Hälli on võimalik seljas kanda. Kasutatakse ka nn. komi hälle, mille puust sõrestikule on tõmmatud plüüstriie (joon. 7).

Meeste tööks on puust kausside, liudade, kulpide ja lusikate valmistamine. Joonisel 8 oleva lameda ristkülikukujulise liua ühte otsa pannakse liha, teise kala ja keskele sool, millesse toit kastetakse. Varemalt tehti ka puust leivaastjaid, milles sõtkutud nisujahutaignast vormiti ümmargusi leibu.

Hantide levinumaid veesõidukeid on kolmest õhukesest tahatud lauast kokkuõmmeldud väike paat (joon. 9). Lame põhi on tavaliselt seedermän-

nist, mõlemad küljelauad kuuse- või haavapuust. Küljed õmmeldakse männi- või seederännijuurtega tihedalt põhja külge läbi sissepuuritud aukude. Kõik õmblused määratakse üle sulatatud vaiguga (viimasel ajal tõrvaga), suurematesse piludesse taotakse kiilud.

Väga oluline on, millist puud mis otstarbeks kasutada. Näiteks kirvevarsi tehakse kõrgel kvaliteedil kohal kasvanud kasest või jämedast kuivast kuuseokasest, noa- ja naasklipäid, püssirohukarpe ning kuule väikeloomade laskmiseks kasepahast, laaste (jalgade mähkimiseks teekonnal) haavapuust. Puud ja nahka liimitakse kalaluudest keedetud liimiga.

Tööriistadest on kõige tähelepanuväärivam vibupuur. Seda kasutatakse tänapäevalgi paatide, kelkude ja rüsade ehitamisel. Puur koosneb käepidemest, keermega terast, rihmast ja vibust. Käepidemes olevast august käib läbi rihm, mille otsesse on kinnitatud vibu. Vibu liigutades pannakse tera pöörlema (joon. 10).

Igasuguseid ümmargusi pulki silutakse noa ja noapaku abil. Noapakk on pikuti poolitatud puutoru, millele on sisse lõigatud nii väike sälk, et noa-tera vaid veidi sellest läbi ulatub. Nuga asetatakse säliku ja tõmmatakse koos pakuga mööda silutavat pinda (joon. 11). Suurte lamedate pindade jaoks on puust käepidemetega kõver lõikeraud.

Tööriistade hulka kuuluvad muidugi ka noad, naasklid ja kiilud. Viimaseid tehakse kas põdrasarvest või vaigusest kuusepuust. Kiilu sissetaotamiseks on puunuiad. Nuge tehti vanasti ka täpselt pooleks lõhestatud karukihvadest.

Sepakunst oli vähe arenenud, kuid veel selle sajandi algul töötasid mõned külasepad, kes valmistasid lihtsamaid rauast tööriistu. Tinavalu peale on aga handid praegugi meistrid, sea- ja inglisiinast valatakse kuule, ehteid, naaste, konkse jms. Valuvormid tehakse hõbepapist, Obi kallastel leiduvast mustast kivist, savist või tellistest.

Sõnja jõgikonna hantidel on säilinud küllalt palju mujal ammugi kasutuselt kadunud, sealhulgas rituaalse otstarbega esemeid. Näiteks leidis ekspeditsioon ühest Votvožgordi küla pühast aidast šamaanitrummi (joon. 12). Üldine tendents on aga omavalmistatud esemete asendumine vabrikutoodetega. Sellegipoolest on hantide majapidamine lihtne ja ratsionaalne, üleliigseid asju peaaegu polegi.

KIRJANDUS

- Konsin, K. Surguti hantide olme eripära. — Etnograafiamuseumi aastaraamat XXXI. Tallinn, 1978.
Manninen, I. Soome sugu rahvaste etnograafia. Tartu, 1929.
Manninen, I. Etnograafiline sõnastik. Tartu, 1925.
Sirelius, U. T. Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen. Helsinki, 1903.
Прыткова Н. Ф. Одежда хантов. — Сборник музея антропологии и этнографии, т. 15. Л., 1953.

Леа МАЛИН

ПРЕДМЕТЫ ДОМАШНЕГО ОБИХОДА ХАНТОВ

В наши дни ханты живут в бревенчатых срубках, где имеется лишь одно помещение (рис. 1). В новых жилых домах и там, где обитает несколько семей, это помещение разгораживают легкими дощатыми перегородками. Спят обычно на нарах; нары сооружаются точно по количеству семей в доме. На нары стелят камышовые маты, шкуры и подушки (рис. 2). Из обстановки можно назвать стол, скамью и несколько стульев. Перед крыльцом обычно ставят ведро с дымящейся гнилухой для отпугивания комаров. Чум используется и сейчас как жилье во время кочевья и как подсобное помещение для хранения и приготовления пищи в летнее время (табл. VII, 1). Предметы домашнего

обихода ханты делают сами. Большие сумки для рукоделия и одежду шьют из оленьих или лосиных шкур и всегда обильно украшают орнаментом (рис. 3). При шитье используют нитки из сухожилий. Игольником обычно служит кусок кожи, к концу которого пришивают матерчатый мешочек для наперстка (рис. 3а). Верхний орнаментированный край сумок для приданого украшают бахромой из бус, а на концы привязывают монеты, медальоны, катушки от ниток, пуговицы, гильзы и т. п. (рис. 4). Обрабатывают кожу и мастерицы из нее предметы женщины. Кожу они обрабатывают механически, дубление им неизвестно. Прядение и ткачество преданы забвению, однако раньше ткали даже из крапивы. Сейчас ткань покупают в магазинах.

В хозяйстве хантов много разных берестяных предметов. Это также творчество женских рук. Шкатулки украшают резьбой или рисунками (табл. VII, 2). Из бересты делают и люльки, причем с очень высокой спинкой (рис. 6). Бытуют также т. н. комийские люльки, деревянный каркас которых обивают плюшем (рис. 7).

Мужским занятием считается изготовление деревянных мисок, блюд, поварешек и ложек. Для рыбы, например, предназначены четырехугольные продолговатые плоские блюда (рис. 8). Из орудий труда обращает на себя внимание лучковое сверло (рис. 10), которым пользуются и теперь при изготовлении лодок (рис. 9), санок и вершей.

У хантов бассейна р. Сынья сохранились даже предметы ритуального назначения. Например, в селе Вытвозгорта наша экспедиция обнаружила в одном амбаре для хранения кукол, олицетворяющих души погибших людей, и шаманский бубен (рис. 12).

Хозяйство хантов устроено просто и рационально, лишних предметов почти нет.

Lea MALIN

HOUSEKEEPING UTENSILS OF THE HANTS (OSTYAKS)

Nowadays the usual dwelling of the Hants is a log cabin which is in most cases undivided in the interior (Fig. 1). Light interstitial walls are used for dividing the newest houses only or such ones that are occupied by several families. The inmates of the cabin sleep on plank-beds, a plank-bed for each family. The beds are covered with mats, furs and pillows (Fig. 2). Further furniture consists of a dining-table, a bench, and one or two chairs. In front of the entrance door there is usually a pail with burning pieces of rotten wood for repelling gnats. The traditional conical pole-tent is still in use in camping conditions and as an auxiliary building next to the log cabin, e. g., as a summer kitchen or summer-barn (Plate VII, 1). The house-keeping utensils are usually home-made. The bigger handicraft-bags and clothes bags are made of elk- or reindeer skin. The bags are richly ornamented (Figs 3, 4). For sewing them together tendon thread is used. The needle-cases are mostly made of skin; at one end there is a cloth case for a thimble. The upper edge of the ornamented part of the dowry-bags is provided with fringes on which coins, medallions, reels, buttons, cartridge cases and the like are suspended. The working up of skin and the making of skin items is a women's job. Leather is made by mechanical methods, tanning is unknown (Fig. 5).

Nowadays spinning and weaving are not practised any longer, but in former times cloth was made even of nettles. Now one uses fabrics bought in shops.

A Hant household makes use of a great number of birch-bark items. Those are made by women. The birch-bark boxes are decorated with incut or printed ornaments (Plate VII, 2). Birch bark also serves for making cradles (Fig. 6). Cradles are provided with an especially high back support. The so-called Komi cradles are also in use, their wooden framework is covered with plush fabric (Fig. 7).

Woodwork — the making of wooden bowls, dishes, ladles, and spoons — is done by men. Thus, for example, they make quadrangular oblong and flat dishes for meat and fish (Fig. 8). The most remarkable tool is the bowstring borer (Fig. 10) that is in use even nowadays for making boats, sledges and creels.

The Hants living in the basin of the Synya River have still preserved some items connected with ancient rites. Thus, in the village of Vytozhgort, the members of our expedition saw a shaman's drum that was kept in a pile-barn built for holding dolls embodying those who died an unnatural death (Fig. 12).

On the whole, a Hant household is simple and rational, containing no superfluous things.